

Олена ЗАКЛЕКТА-БЕРЕСТОВЕНКО, Тетяна СТАДНІК

**ПРИЧИНИ УХИЛЕННЯ ВІД ОПОДАТКУВАННЯ
ТА ШЛЯХИ ЇХНЬОГО УСУНЕННЯ**

З'ясовано економічну сутність ухилення від оподаткування та його основні причини. Здійснено класифікацію причин ухилення від сплати податків, а також їхній аналіз за окремими видами. Окреслено основні шляхи реформування системи оподаткування у напрямку зменшення масштабів тіньового сектору економіки.

Found out the economic substance of tax evasion and its main causes. The classification of causes of tax evasion, and their analysis in terms of individual species. The basic ways of reforming the tax system in the direction of reducing the shadow economy.

Необхідність дослідження проблеми ухилення від оподаткування обумовлена значними масштабами тіньової економіки в нашій державі, що створює суттєві перешкоди на шляху побудови ефективної податкової системи. В Україні ухилення від оподаткування набуло значного поширення і в окремих випадках стало нормою ведення бізнесу. За оцінками експертів, у нашій державі 40–50% ВВП перебуває «у тіні», тобто не оподатковується, в той час як у країнах Європи цей показник становить 5–15% ВВП [1, 258].

Проблема ухилення від оподаткування породжена протиріччям інтересів держави та платників податків. З точки зору суб'єктів господарювання податки негативно впливають на показники ефективності господарської діяльності, і тому вони намагаються звести до мінімуму податкові платежі. В свою чергу, органи державної влади, навпаки, прагнуть до максимізації податкових надходжень, оскільки від їхніх розмірів залежить можливість виконання державою покладених на неї функцій. Зважаючи на вищезазначене, проблеми усунення причин ухилення від оподаткування, гармонізації інтересів держави та платників податків, скорочення масштабів тіньової економіки набувають особливої актуальності.

Дослідженням проблеми ухилення від сплати податків займаються українські й російські вчені, серед яких: М. Білик, А. Веткін, В. Вишневський, А. Данілов, О. Десятюк, І. Золотко, А. Крисоватий, Я. Лебедзевич, І. Майбуров, М. Нашкерська, В. Пансков, Л. Тарангул, а також вчені далекого зарубіжжя: В. Гаснер, Р. Деріберг, Дж. Стігліц, К. Фогель та ін. Разом із цим, недостатньо дослідженими залишаються причини ухилення від сплати податків, а також їхній вплив на масштаби тіньового сектору економіки.

Мета нашої статті – з'ясування й аналіз основних причин ухилення від оподаткування, а також розроблення дієвих рекомендацій щодо шляхів їхнього усунення.

Податкова теорія і практика виділяє три основних види причин ухилення від сплати податків: моральні, політичні (правові) та економічні.

Моральні причини проявляються у тому, що прагнення unikнути сплати податків є природною реакцією людини на будь-які фіскальні заходи держави. З точки зору психології, така реакція вважається нормальною, оскільки обумовлена спробою власника так чи інакше захистити своє майно, капітал або доходи від будь-яких зазіхань шляхом приховування бази оподаткування. Захист свого майна, у тому числі від держави, є найсильнішою економічною мотивацією в діяльності будь-якої людини.

Варто зауважити, що величина незаконного зменшення податкового зобов'язання платником розглядається як високоризиковий актив, який дає значний дохід, за умови, що факт ухилення не буде розкритий або ж – значні втрати, у разі виявлення прихованих сум податкових зобов'язань. Зважаючи на це, держава має створити дієвий та ефективний інститут відповідальності за порушення податкового законодавства, щоб перетворити ухилення від оподаткування на неефективний та економічно недоцільний для платників захід.

Крім удосконалення механізму адміністративних та фінансових санкцій за порушення податкового законодавства, необхідно підвищувати і податкову культуру платників податків. Доволі часто в розвинених країнах світу довіра платників до уряду або ж відчуття «соціальної солідарності» спонукає людей сплачувати податки, навіть якщо з економічної точки зору більш раціональним було б ухилення від їхньої сплати. В Україні рівень довіри громадян до уряду надзвичайно низький, що обумовлено неспівмірністю сплачених населенням податків і розміром отриманих натомість соціальних благ.

До *політичних причин* ухилення від оподаткування можна зарахувати: лобіювання інтересів окремих груп платників податків представниками органів законодавчої та виконавчої влади; недосконалість податкового законодавства в Україні.

Перша із зазначених причин може бути усунута лише за умови подолання корупції в державних органах влади, що є доволі складним комплексним завданням. Більш реальним, на нашу думку, у короткотерміновій перспективі є удосконалення податкового законодавства України в частині його спрощення та усунення неоднозначності у трактуванні. Важливим кроком до цього, на наш погляд, стало прийняття Податкового кодексу України, який покликаний забезпечити прозорість і зрозумілість причинно-наслідкових механізмів оподаткування.

Найсерйознішими в сучасних умовах, на нашу думку, є *економічні причини* ухилення від сплати податків, серед яких: надмірний податковий тягар; низька якість і рівень державних послуг.

Рівень податкового навантаження в Україні різними вченими оцінюється по-різному. Разом із цим, більшість експертів вважають, що економічна ситуація в нашій державі не сприяє розвитку підприємницької діяльності, а надмірне податкове навантаження призводить до таких негативних наслідків, як зниження ділової активності суб'єктів господарювання, тінізація економіки, відплив національного капіталу за кордон тощо. В умовах фінансово-економічної кризи значний податковий тиск на реальний сектор економіки суттєво гальмує процеси економічного відтворення, а більшість суб'єктів господарювання можуть працювати рентабельно, як правило, лише за умов приховування своїх доходів від оподаткування.

Для подальшого аналізу необхідно насамперед оцінити рівень податкового навантаження на економіку України (рис. 1).

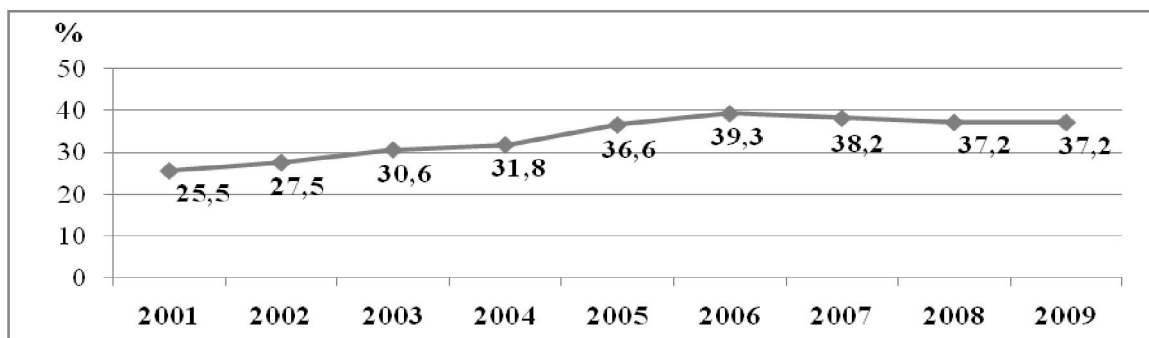


Рис. 1. Податкове навантаження на економіку України у 2001–2009 рр.*

*Складено авторами за даними [2].

Як свідчать наведені на рисунку дані, показник податкового навантаження протягом 2001–2006 рр. характеризувався позитивною динамікою. Найвищого значення він досяг у 2006 р. – 39,3 %. У наступних два роки спостерігалось певне зниження податкового навантаження – приблизно на 1 в. п. щороку, а в 2009 р. аналізований показник знаходився на рівні попереднього року і становив 37,2 %.

Отже, протягом аналізованого періоду частка податкових надходжень у ВВП України сягала близько 40%, що, на перший погляд, є доволі значною величиною. Однак порівнюючи рівень податкового навантаження в нашій державі з аналогічними показниками країн з розвинутою ринковою економікою, бачимо, що він є швидше середнім, ніж високим (рис. 2).

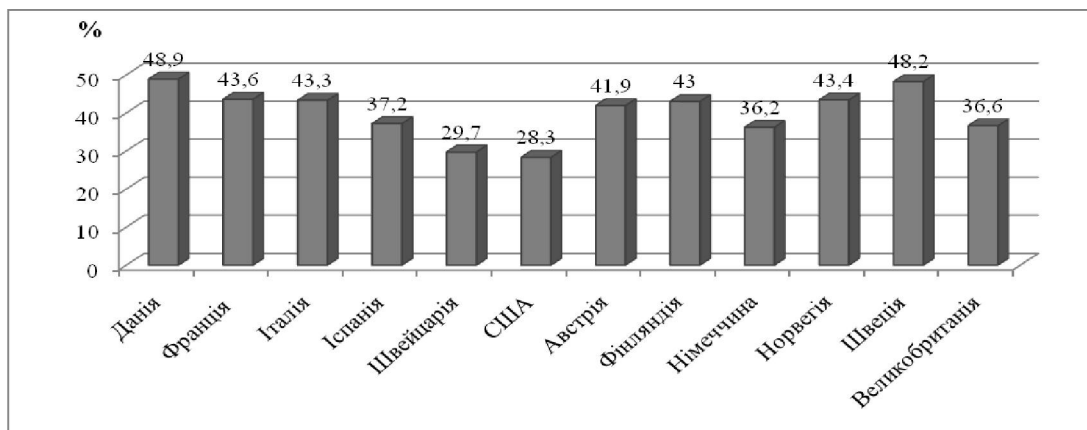


Рис. 2. Рівень податкового навантаження у країнах із розвинутою ринковою економікою*

*Складено авторами за даними [3, 461].

Як бачимо, найвища частка податків у ВВП спостерігається у скандинавських країнах, зокрема в Норвегії, Данії, Швеції. Однак, незважаючи на значний рівень податкового навантаження, частка тіньового сектору в цих країнах є незначною, оскільки у них склалася достатньо раціональна й ефективна система бюджетного розподілу та використання податкових платежів. Тому однією з основних економічних причин ухилення від оподаткування в Україні, на нашу думку, варто вважати не надмірний податковий тиск, а неефективну систему витрачання бюджетних коштів. Для обґрунтування цієї думки проаналізуємо обсяги та структуру соціальних видатків загального фонду Державного бюджету України за 2008–2009 рр. (табл. 1).

Таблиця 1

Аналіз видатків соціального спрямування загального фонду Державного бюджету України за 2008–2009 рр. (млн. грн.)*

І т і е а с і е є є	2008 д.	2009 д.
	А є є і і а і і (çà ä ä ü ü è è ó í ä)	
Â ñ ü ñ ã ä è ä à ò è ã ç ç ä ä è ü í î ã î ó í ä ó, ì è í . ä ð í .	193261,00	187760,00
ó % ä í ç ä ä ä è ü í î ç ñ ó í è ä è ä à ò è ã	100	100
Â è ä à ò è è í à ñ í ò ã è ü í ó ñ ó ä ó, ì è í . ä ð í . , ó ò. ÷.:	67688	72129
ó % ä í ç ä ä ä è ü í î ç ñ ó í è ä è ä à ò è ã	35	38,4
æ è ò è í ä í - è í ì ó í ä è ü í à ä í ñ í î ä ä ð ñ ò ä í	383,00	72,00
ó % ä í ç ä ä ä è ü í î ç ñ ó í è ä è ä à ò è ã	0,2	0,04
í ò í ò í à ç ä í ò í ä 'y	6162,00	6090,00
ó % ä í ç ä ä ä è ü í î ç ñ ó í è ä è ä à ò è ã	3,2	3,2
ä ó ð í ä í è è ã ò ç è ÷ í è è ð í ç ä è ò í è	2713,00	2087,00
ó % ä í ç ä ä ä è ü í î ç ñ ó í è ä è ä à ò è ã	1,4	1,16
í ñ ä ð à	14776,00	16523,00
ó % ä í ç ä ä ä è ü í î ç ñ ó í è ä è ä à ò è ã	7,6	8,8
ñ í ò ã è ü í è è ç ä ò è ñ ò ä ñ í ò ã è ü í à ç ä ä ä ç í ä ÷ ä í í y	43654,00	47357,00
ó % ä í ç ä ä ä è ü í î ç ñ ó í è ä è ä à ò è ã	22,6	25,2

*Складено авторами за даними [4].

Протягом аналізованого періоду, поряд зі скороченням загального обсягу видатків, паралельно простежується зростання абсолютного розміру видатків на соціальні заходи, а також їхньої частки у загальному фонді Державного бюджету України (на 3,4 в. п.). Однак структура соціальних видатків у 2009 р. відносно попереднього року практично не змінилася. Для прикладу, частка видатків на освіту у загальній їхній сумі становила 8,8 %, на охорону здоров'я – 3,2 %, на духовний і фізичний розвиток – 1,2%. Тобто, питома вага статей видатків, що становлять основу показника людського розвитку населення країни, дуже незначна. Низький рівень фінансування соціальних благ породжує у населення відчуття дисбалансу між обсягами сплачених податків та отриманих від держави суспільних послуг, і як наслідок – провокує до ухилення від оподаткування.

Крім недостатнього рівня фінансування соціальних благ, проблемою також є низька якість державних послуг, передусім тих, що стосуються життєзабезпечення громадян і надаються медичними установами, закладами освіти та комунальними службами.

Важливими економічними причинами ухилення від оподаткування є також непрозорість, складність і недосконалість адміністрування податків в Україні. На даний час, згідно з рейтингом економік Світового банку та Інтернаціональної фінансової корпорації за індикатором оподаткування Україна посідає 181-ше місце із 183. Середньостатистичне українське підприємство протягом року сплачує 135 податкових платежів, тоді як у Росії кількість таких платежів становить 11, у Польщі – 40, Чехії – 12, Білорусі – 107, Грузії – 18, США – 10, Франції та Китаї – 7 [5].

Про складність системи оподаткування свідчать також значні витрати часу вітчизняних суб'єктів господарювання, пов'язані із нарахуванням, сплатою податків та веденням податкового обліку. Згідно з даними згаданого вище дослідження, виконання обов'язкових податкових процедур, таких як ведення податкового обліку, підготовка та подання звітності, сплата податків, щорічно забирає у підприємців 657 годин. Для порівняння: у Росії аналогічні витрати становлять 320 годин, у Польщі – 396, Чехії – 613, Грузії – 387, США – 187, Франції – 132, Китаї – 504, Білорусі – 900 [5].

До недоліків вітчизняної системи оподаткування варто також зарахувати і її низьку ефективність, що підтверджується значними фінансовими витратами на адміністрування податкових платежів. Експерти Міжнародної фінансової корпорації у своєму дослідженні «The Costs of Tax Compliance in Ukraine» зазначають, що на адміністрування податків українські суб'єкти господарювання щорічно витрачають більше 4 млрд. грн. Так, у період з 2007 до 2009 рр. приватний бізнес, окрім сплати безпосередньо податків та зборів, передбачених законодавством, витратив ще як мінімум 7,8 млрд. грн. на заходи, пов'язані з їхнім адмініструванням, що становить приблизно 1% ВВП України за 2007 р. [6].

Такі дисбаланси податкової системи України, на нашу думку, створюють нерівномірне податкове навантаження і призводять до ухилення від оподаткування та збільшення тіньового сектору економіки держави. Це, в свою чергу, призводить до низки негативних тенденцій, таких як зменшення надходжень до державного бюджету, погіршення якості державних соціальних благ і послуг, зростання рівня корупції і злочинності, порушення засад здорової конкуренції та погіршення стану економіки загалом.

Підсумовуючи вищесказане, варто зазначити, що проблема ухилення від сплати податків має складне підґрунтя й може бути вирішена, певною мірою, лише за умови реалізації комплексу заходів, пов'язаних із вдосконаленням та модернізацією податкової і бюджетної систем держави. До таких заходів ми зараховуємо: спрощення механізму обчислення податків; уніфікацію форм податкової звітності; удосконалення контрольно-перевірочної роботи; забезпечення прозорості, компетентності та передбачуваності діяльності податкових органів; удосконалення структури видатків державного бюджету; поліпшення якості державних соціальних благ і послуг тощо. Послідовна реалізація запропонованих заходів, на нашу думку, створить передумови для добровільного виконання вимог податкового законодавства платниками податків і зменшення масштабів ухилення від оподаткування.

Література

1. Нашкерська М. М. Особливості ухилення та уникнення від сплати податків / М. М. Нашкерська // Науковий вісник. – 2008. – Вип. 18.7. – С. 258–263.
2. Фрадинський О. А. Поняття податкового навантаження та підходи до його визначення / О. А. Фрадинський // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 1. – Т. 1. – С. 79–82.
3. Ткаченко Т. Порівняльний аналіз податкового навантаження в економіці України та країнах з розвинутою ринковою економікою / Т. Ткаченко // Формування ринкової економіки в Україні. – 2009. – Вип. 19. – С. 460–464.
4. Офіційні дані Міністерства фінансів України щодо обсягів і структури видатків Державного бюджету України у 2008–2009 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?&cat_id=77643&stind=11
5. Рейтинг економік країн світу за версією Світового банку та інтернаціональної фінансової корпорації / Doing business [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://russian.doing-business.org/rankings>
6. The Costs of Tax Compliance in Ukraine / International Finance Corporation, World Bank Group [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.ifc.org/ifcext/eca.nsf/Content/PublicationUkraineTaxCompliancesurvey2009/\\$FILE/PublicationUkraineTaxCompliance2009.pdf](http://www.ifc.org/ifcext/eca.nsf/Content/PublicationUkraineTaxCompliancesurvey2009/$FILE/PublicationUkraineTaxCompliance2009.pdf)